

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovu člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 15. do 21. marta 2005. godine, donijela je

ODLUKU

I.

Graditeljska cjelina – Džamija u Gornjoj čaršiji (Džamija Mehmed-paše Kukavice, Hadži Ali-begova džamija) i Sahat-kula u Travniku proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik čine Džamija u Gornjoj čaršiji sa sunčanim satom, sahat-kulom, haremom i česmom.

Nacionalni spomenik se nalazi na k.č. broj 1708 upisanoj u z.k. uložak broj 1529, k.o. Travnik, općina Travnik, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite utvrđene Zakonom o provođenju odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini («Službene novine Federacije BiH», br. 2/02, 27/02 i 6/04).

II.

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je da osigura pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske uvjete za zaštitu, konzervaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione table sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III.

S ciljem trajne zaštite nacionalnog spomenika, na prostoru definiranom u tački I stav 3. ove odluke, dozvoljeni su isključivo konzervatorsko-restauratorski radovi i radovi koji imaju za cilj prezentaciju spomenika, uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje i stručno nadziranje nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine,

Na parcelama koje graniče sa parcelom na kojoj se nalazi nacionalni spomenik nije dozvoljena izgradnja objekata koji svojim karakterom, dimenzijama, izgledom ili na neki drugi način mogu ugroziti nacionalni spomenik ili mogu utjecati na promjenu ambijenta.

IV.

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su suprotni sa odredbama ove odluke.

V.

Svako, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe suzdržat će se od preduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VI.

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, federalnom ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje, nadležnoj službi zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine i općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra, radi sprovođenja mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII.

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII.

Prema članu V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

IX.

Danom donošenja ove odluke, sa Privremene liste nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine (»Službeni glasnik BiH«, broj 33/02, »Službeni glasnik Republike Srpske«, broj 79/02, »Službene novine Federacije BiH«, broj 59/02 i »Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH«, broj 4/03) briše se nacionalni spomenik upisan pod rednim brojem 644.

X.

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u »Službenom glasniku BiH«.

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Predsjedavajuća Komisije

Amra Hadžimuhamedović

Broj: 06.2-2-299/04-4
16. marta 2005. godine
Sarajevo

O b r a z l o ŝ e n j e

I – UVOD

Na osnovu Zakona o provođenju odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, član 2, stav 1, »nacionalni spomenik« je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija), proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa članovima V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (u daljnjem tekstu: Aneks 8.), kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine (»Službeni glasnik BiH«, broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika donijela je odluku o stavljanju Sahat-kule u Gornjoj čaršiji u Travniku na Privremenu listu nacionalnih spomenika pod rednim brojem 644.

Komisija je primila peticiju Zavičajnog muzeja Travnik u Travniku dana 9.2.2005. godine za Džamiju u Gornjoj čaršiji, harem, sahat-kulu i česmu.

U skladu sa odredbama zakona, a na osnovu člana V Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provođenju postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju izvršen je uvid u:

- dokumentaciju o lokaciji imovine i sadašnjem vlasniku i korisniku dobra,
- podatke o dosadašnjoj zakonskoj zaštiti dobra,
- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama na restauraciji i drugoj vrsti radova na dobru, itd.,
- historijsku, arhitektonsku i drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištenja dokumentacije u sklopu ove odluke.

Na osnovu uvida u prikupljenu dokumentaciju, utvrđeno je slijedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Grad Travnik smješten je na obalama rijeke Lašve, između planina Vlašića i Vilenice. Graditeljska cjelina smještena je u centru travničke Gornje čaršije. Objekti se nalaze na k.č. 1708, k.o. Travnik, vlasništvo Islamske vjerske zajednice u Travniku. Kao što je vidljivo svi objekti se nalaze na istoj zemljišnoj parceli i izgrađeni su u blizini nekadašnjeg vezirskog konaka.

Sahat-kula se nalazi oko 4 m zapadno od objekta džamije. Harem se nalazi na istočnoj i južnoj strani džamije. Česma je pozicionirana kod ulaza, tj. sjeverozapadno od džamije.

Historijski podaci

Travnik se prvi put spominje za vrijeme Osmanske uprave 1463. godine, kada je u njemu kratko boravio Sultan Fatih Mehmed II, Osvajač. Ovaj grad je bio naseljen i u doba

Rimljana, a Travnička utvrda nastala je u prvoj polovini XV stoljeća. (Mujezinović, 1998., str. 325).

Nakon ratnog pohoda austrijskog princa Eugena Savojskog na Bosnu i velikog požara koji je u Sarajevu izazvao 1697. godine, bosanski vezir Defterdar Halil-paša Ćoso prenosi vezirsku stolicu iz Sarajeva u Travnik. Travnik postaje upravni centar bosanskog pašaluka i od 1699. godine Bosanski namjesnici rezidiraju u Travniku do 19. juna 1850. godine, uz dva manja prekida, nakon čega je Sarajevo ponovo postalo sjedištem bosanskog pašaluka.

Razdoblje od 1699. do 1850. godine je period u kojem je centralna vlast sve slabija i nemoćna da uguši otpor feudalaca u osmanskom carstvu pa i u Bosni, što se najbolje očituje čestim promjenama vezira. U periodu od 134 godine, koliko je Travnik bio sjedište pašaluka, stolovalo 77 bosanskih vezira, od kojih je nekolicina više puta postavljana na tu funkciju, tako da je bilo ukupno 90 promjena na vezirskoj stolici. Sedam vezira je umrlo u Travniku.

Prenos vezirske stolice povoljno je uticao na razvoj Travnika. Grad se proširuje, ekonomski i teritorijalno razvija i postaje važan zanatski i trgovački centar. U vezirsko doba u Travniku su podignuti mnogi objekti i to: džamije, medrese, hamami, hanovi, bezistani, vodovodi, ulične česme i dr. Izgrađene su nove mahale, povećan je priliv stanovništva, osnovana je nova Gornja čaršija. Podignuto je 16 džamija, a najstarija među njima je ona u tvrđavi koja je sagrađena na ime sultana Mehmeda el-Fatiha. Među vrednije arhitektonske spomenike spadaju Sulejmanija i Hadži Ali-begova džamija, zatim dvije sahat-kule i drugi objekti. (Mujezinović, 1998. str. 325)

Kao veliki donatori ističu se posebno Mehmed-paša Kukavica koji je izgradio mnogobrojne objekte u Gornjoj čaršiji, Hadži Ali-beg Hasanpašić koji je nakon požara obnovio neke Kukavičine objekte i Sulejman-paša Skopljak koji je u Donjoj čaršiji podigao veliku džamiju i dao popraviti neke postojeće objekte u gradu.

Veći broj spomenika iz tog vremena uništen je u čestim požarima. Katastrofalne razmjere imao je požar koji je izbio u septembru 1903. godine. U njemu su do temelja izgorjeli mnogi objekti, kuće i dućani u Donjoj čaršiji i kompletne mahale na lijevoj obali Lašve. (Maslić, 1990., str. 6-7)

Historija džamije u Gornjoj Čaršiji, vezana je za urbani razvoj grada i imena značajnih legatora, od kojih su dva nosila vezirsku titulu. Od šesnaest džamija, koliko ih je u Travniku sagrađeno od početka XVI stoljeća, pa do 1878. godine, prema mišljenju H. Kreševljakovića, ističu se četiri: Jeni džamija iz 1549. godine, najstarija džamija u Travniku; Šarena džamija (izgrađena 1815/16. godine); džamija Derviš-paše Teskeredžića u Potur mahali (izgrađena 1862. godine); i Hadži Ali-begova džamija u Gornjoj čaršiji (sagrađena 1862. godine na mjestu porušene Kukavičine džamije).

Travnik ima dvije sahat-kule ali ima i dvije čaršijske džamije: Sulejmaniju u Donjoj, staroj čaršiji i Džamiju u Gornjoj, odnosno novoj čaršiji.

Gornja čaršija počela se razvijati poslije dolaska bosanskih vezira u Travnik početkom 18. stoljeća a u blizini vezirskog konaka, koji se tada nalazio na periferiji grada. U to vrijeme počinju stalni sukobi centralne vlasti iz Stambola sa bosanskim stanovništvom. Bosna je u to vrijeme bila na periferiji nekada snažnog carstva. Vezir Mehmed-paša Kukavica¹ dolazi u Travnik sa zadatkom da smiruje nemire u Bosni i Crnoj Gori. Vezir je bio

¹ Hadži Mehmed-paša Kukavica bio je u dva navrata bosanski valija: prvi put od 10. decembra 1751. do 6. decembra 1756. godine i drugi put od 28. avgusta 1757. do 13. avgusta 1760. godine. Mehmed-paša je rodom iz Kukavica kod Foče, a prema najnovijim izvorima pretpostavlja se da njegova porodica potječe iz Kupresa. Za vrijeme svog namjesnikovanja Mehmed-paša je u nekoliko mjesta u Bosni podigao i obnovio više objekata sakralne i profane arhitekture. On je vrlo zaslužan za razvoj Travnika, gdje je u Gornjoj čaršiji osim džamije, sagradio bezistan sa 47 dućana i još dva dućana izvan bezistana, zatim je podigao medresu, pred njom šadrvan i javnu banju. Njegovo je djelo I jedan vodovod sa vrela Baš bunara, odakle je doveo vodu za svoju medresu i džamiju. Osim toga podigao je džamiju i sahat-kulu u Foči kao i jedan karavan-seraj u istom mjestu, zatim sebilj u Sarajevu na Baščaršiji. Naročito se istakao i nadmašio sve ostale legatore u gradnji mostova, jer je on sagradio ili obnovio pet mostova u Bosni. (Mujezinović, 1998. str. 341)

Bošnjak porijeklom iz fočanskog kraja. Za njega se može reći da je izgradio travničku Gornju čaršiju i da je najveći travnički legator. Pored bezistana, medrese, šadrvana, vodovoda sa Bašbunara, mekteba, javne banje, vjerovatno i sahat-kule, izgradio je i prvu džamiju na mjestu današnje džamije u Gornjoj čaršiji poznate pod imenom Džamija u Gornjoj čaršiji, a podignuta je hidžr. 1171 (1757/58. godine). Podaci o ovoj džamiji ne postoje samo je ostala kamena ploča sa natpisom o gradnji džamije od strane Mehmed-paše.

Džamija Mehmed-paše Kukavice (kasnije nazvana Hadži Ali-begovom), građena je u isto vrijeme kada i ona druga čaršijska u Donjoj čaršiji, koju je izgradio vezir Sopa Salan Ahmed-paša 1757. godine na temeljima Gazi-agine džamije.

Moguće je da je i jednu i drugu džamiju izgradio isti neimar, jer imaju mnogo istih arhitektonskih elemenata i detalja, a najveća razlika je što Ćamilija, kasnije Sulejmanija, ima bezistan u prizemlju.

NATPIS O GRADNJI DŽAMIJE MEHMED-PAŠE KUKAVICE

Kamena ploča na kojoj je isklesan ovaj natpis prvobitno je stajala nad ulazom u džamiju Mehmed-paše Kukavice. Hronogram u stihovima na turskom jeziku ispisan je i isklesan u sedam redaka rastavljenih linijama. Pismo: krupan i lijep nesh. Ploča sa ovim natpisom čuva se u Zavičajnom muzeju u Travniku.

» Visoki Asaf sa imetkom kojeg je privrijedio,
Podigao je ovu bogomolju, neka ga Allah nagradi.
Istiniti i Uzvišeni neka primi u more oprosta i obasipa milošću
Dobrotvora svakog časa sve do sudnjeg dana.
Odbijajući jedan, reče mu hronogram:
Neka je visokom dobrotvoru utočište u raju.
Godina 1171« (1757/58) (Mujezinović, 1998. str. 337)

Prvobitna džamija koju je izgradio Mehmed-paša Kukavica izgorjela je u požaru 1856. godine, kao i Gornja čaršija i vakuf Mehmed-paše Kukavice. Ostale su spaljene zidine i munara koje je 1865. godine obnovio travnički beg i veleposjednik Hadži Ali-beg Hasanpašić² i od tada se ona naziva Hadži Ali-begovom džamijom. On je pored džamije obnovio medresu i sahat-kulu, i uvakufio ogroman imetak za održavanje tih objekata. Vakuf Hadži Ali-begove džamije je bio najveći vakuf travničkog sreza a imao je 51 objekat, odnosno 25% ukupne vrijednosti vakufske imovine samostalnih vakufa travničkog sreza. (Sujoldžić, 1998., str. 96)

Na džamiji iznad ulaza nalazi se hronogram na turskom jeziku u stihovima koji govori o njenom obnovitelju.

NATPIS NA HADŽI ALI-BEGOVOJ DŽAMIJI

Natpis se nalazi na kamenoj ploči, veličine 52 x 90 cm, uzidanoj iznad ulaza u Hadži Ali-begovoj džamiji u Gornjoj čaršiji. Hronogram u pjesmi na turskom jeziku isklesan je u četrnaest četvornih polja rastavljenih linijama i oivičenih sa sve četiri strane i kroz sredinu frizom vitica sa šestorolatičnim rozetama. Pismo: ispisan i lijep nesh. Slova izbočena i mjestimično vokalizirana.

»Hvala Allahu, što je plemeniti hadži Ali-beg,
Unuk Hasan-pašin, odraz dobrote Istinitog,
Čije ruke sipaju zlato i dragulje,
Poput crnih oblaka koji prosiplju kišu,

² Hadži Ali-beg je potomak čuvene feudalne porodice Hasanpašića iz Duvna, a potom Travnika. Ostaci njihove kule se i danas vide uz magistralni put kraj medrese.

U svom rodnom mjestu obnovi džamiju,
 I tako grad Travnik zaodje u nove svijetle odore.
 To je čvrsta i prostrana građevina koja povećava raspoloženje.
 Rekao bih da je dvorac raja Adn, koji je ukrašen draguljima.
 S kraja na kraj ispunjena je Božjom dobrotom.
 Pa neka u njoj stalno zrači povjetarac Milosnog.
 Bože, poživi dobrotvora i neka mu je Božja uputa stalni drug.
 Ovako vrijedan izvor Božje dobrote nek je vječan.
 Izadoše trojica, a Hazim joj u dovi lijep hronogram izreče:
 Bogomolja svevišnjeg nek je uvijek pomognuta.
 Godina 1282.« (1865/66) (Mujezinović, 1998. str. 339)

2. Opis dobra

DŽAMIJA

Džamije sa četverovodnim krovom i kamenom munarom, prema tlocrtnom rješenju mogu se svrstati u dva osnovna tipa – tip jednodostorne džamije, koji preovladava, i tip džamije sa stupovima. Ovom drugom tipu u Bosni i Hercegovini pripada desetak džamija velikih dimenzija koje se javljaju u posljednjim vijekovima osmanske uprave. Ovaj tip džamija predstavlja novo tlocrtno rješenje gdje stupovi nose tavanicu i mahvil postavljen duž prednjeg i dva bočna zida³.

Sadašnja džamija u Gornjoj čaršiji je izgrađena 1865. godine na temeljima stare džamije Mehmed-paše Kukavice. Od dana svoje izgradnje do danas je sačuvana uglavnom u svom originalnom izgledu⁴.

Džamiju sačinjavaju, ulazni trijem koji se nalazi na sjeverozapadnoj strani džamije, glavni molitveni prostor i kamena munara koja je smještena na sjeverozapadnoj ulaznoj fasadi desno od portala (što je neuobičajeno za džamije građene u Bosni i Hercegovini iz tog perioda). Glavni molitveni prostor i trijem su prekriveni zajedničkim četverovodnim krovom.

Džamija ima pravougaonu osnovu, vanjskih dimenzija: širina 15,20 m, dužina jedne podužne strane iznosi 18,20 m, dok je druga podužna strana 17,02 m, (postoji blago zakošenje ivica objekta). Unutrašnje dimenzije osnovnog molitvenog prostora džamije su cca 16,62 x 13,74 m. Objekat ima kamene masivne zidove izrađene od travničke sedre debljine cca 75 cm.

Iz ulice Bosanske direktno se ulazi u prostor drvenog džamijskog trijema koji je širine cca 3,0 m. i koji se nalazi uz sjeverozapadni zid objekta. Na dijelu koji se nalazi uz sjeverni ugao objekta, trijem se završava koso prema sjeveroistočnom džamijskom zidu. Na drugom dijelu trijema desno od kamene munare, nalazi se novoizgrađeni prostor sa sanitarijama.

Trijem se sastoji od drvene konstrukcije koja ide od poda do krova, podijeljena na nekoliko polja, i bojene zelenom masnom bojom. Na poljima koja se nalaze ispod strehe su izrađeni ukrasi od tri drvena luka na lijevoj, i tri na desnoj strani trijema bojena masnom žutom bojom. Neka manja polja su ispunjena mrežom od drvenih letvica postavljenih pod uglom od 45 stepeni.

Na ulazu u džamiju je ustakljeni prostor koji se nalazi ispod prednjeg dijela mahfila i to na čitavoj dužini sjeverozapadnog džamijskog zida (dimenzije su cca 13,73 x 4,40 m). Po visini objekat je raščlanjen na prizemni, sakralni dio visine cca 6,2 m, koji na pola visine ima

³ Arhitektonski najznačajnija džamija ovog tipa u Bosni i Hercegovini je Sulejmanija ili Šarena džamija u Travniku. Isti unutrašnji prostor ima i Hadži Ali-begova džamija u Travniku, ali je jednostavnija po koncepciji jer nema bezistana u prizemlju. Munara je dosta snažna sa nisko postavljenom šerefom. (Bećirbegović, 1999., str. 51-52)

⁴ Jedina izmjena u arhitekturi predstavlja dograđeni dio trijema desno od munare u kojem su smještene sanitarije. Ovaj dio je dozidan 2004. godine od kamenih blokova sedre, istim kao što je izgrađena sahat-kula i česma, ali je to sasvim neodgovarajući materijal za džamiju.

galeriju (mahvil) široku cca 2,55 m koja se pruža dužinom sjeverozapadnog, sjeveroistočnog i jugozapadnog džamijskog zida.

Međuspratna konstrukcija je drvena, a sastoji se od sistema greda i gredica. Njena debljina iznosi oko 30 cm uključujući i debljinu podnice. Ovu konstrukciju nosi dvanaest drvenih stubova postavljenih u razmacima od cca 3,0 m. Stupovi su kružnog presjeka dijametra 40 cm. Na stupove su preko drvenih sedala oslonjene glavne grede.

Krov džamije je četverovodni. Nagib krovnih ravni iznosi približno 30°. Pokrovni materijal je eternit koji je zamijenio prvobitnu šindru.

Unutrašnjost džamije je vrlo slična unutrašnjosti Sulejmanije džamije (strop, mahvil, uzdužne galerije, nosivi drveni stubovi, oblik prozora, drugi ulaz, kao i obrada drvenih površina). Sve unutrašnje zidne površine džamije su malterisane i okrečene, a pojedini drveni elementi su dekorisani.

Gotovo svi arhitektonski elementi u enterijeru rađeni su od bogato profilisanog i bojenog drveta. Tako su urađeni prozorski okviri, mušepci, vrata, ograde stepeništa i galerija, čurs i mimber.

Prostrana unutrašnjost džamije prekrivena je drvenim stropom. U središnjem dijelu smješten je posebno ukrašen sofraluk. Strop je jednim dijelom oslonjen na niz drvenih stupova koji u donjoj zoni nose konstrukciju mahvila. Drveni stupovi imaju kockaste baze i kapitule i naglašena, bogato profilirana i obojena sedla koja predstavljaju važan dekorativni element džamije. Drveno stepenište za mahvil se nalazi na sjeverozapadnom zidu. Stepenište je jednokrako širine 1,60 m.

Mihrab je kameni. U sredini mihraba nalazi se sedmostrena niša poluprečnika 50 cm. Niša se stepenasto završava stalaktitnim polihromnim ukrasima poredanim u šest pojaseva. Ovi stalaktitni ukrasi se postepeno sužavaju tako da zatvaraju udubljenje niše koje na vrhu ima krunu. Mihrab i mihrabska niša su bojeni bijelom bojom samo je kamena profilacija mihrabske niše i mihrabskog rama bojena zlatnom bojom.

Mimber džamije je izrađen od drveta i nalazi se uz jugoistočni zid džamije desno od mihraba. Od mihraba je udaljen 1,0 m a od drvene ograde koja se nalazi desno od mimbera 1,10 m. Njegove dimenzije su: dužina 3,58 m, širina 0,76 m a visina je 6,0 m.

Na zidovima džamije nalaze se, rukom rađene levhe, kojih ima najviše u ovoj džamiji u Travniku. (Sulojdžić, 1998., str 98)

Skladan vanjski izgled postignut je dobro odmjerenom visinom, zatim uravnoteženim odnosom otvorenog trijema i pune plohe zida, kao i dobro raspoređenim prozorima.

Značajan element ove džamije su njene fasade. Fasade su malterisane i bojene širokim poprečnim prugama u žutoj i bež boji. Takav način bojenja javnih objekata u Bosni i Hercegovini bio je ustaljen u vrijeme austro-ugarske uprave 1878-1918. godine.

Prozori na fasadama su postavljeni u dva reda i oni predstavljaju glavni akcent fasade. Prozori donjeg nivoa su pravougaoni sa ravnim završetkom i sa demirima. Okviri ovih prozora se na gornjoj strani iznad prozorskog otvora završavaju u obliku lunete. Dimenzije prozora donjeg nivoa su širine cca 0,95 m, i visine cca 1,6 m. Prozori donjeg nivoa kojih ima 17, razlikuju se od prozora gornjeg nivoa po obliku i mušepcima koji ih zatvaraju s lica zida. Broj prozora na oba nivoa je isti. Prozori gornje zone su lučno završeni, sa drvenim tranzenama. I jedni i drugi su napravljeni od tankih profilisanih letvica koje pregrađuju prozorsko okno na manje elemente. Stakla su jednostruka. Na prozorima su kovani okovi i bojeni profilisani doprozornici.

Džamija ima dva ulaza, glavni koji se nalazi na sjeverozapadnoj strani džamije i bočni koji se nalazi na jugozapadnoj fasadi džamije. Glavna vrata portala su velika drvena (širine cca 2,31 m i visine cca 2,5 m), dvokrilna koja se lučno završavaju, dok su sporedna slična kao i glavna ali su nešto manjih dimenzija. Podijeljena su na dva polja bez posebne dekoracije i bojena zaštitnom bojom. Uokviruje ih masivni dovratnik koji se završava polukružno kao i vrata. Dovratnik i luk su rađeni sa kamenom profilacijom. Iznad vrata se nalazi kamena ploča (veliçine 52 x 90 cm) sa tarihom, smještena unutar pravougaonog polja uvučenog u odnosu na ravan portala.

Munara je kamena, zidana sedrom kao i zidovi džamije, dok je unutrašnje stepenište munare građeno od muljike. Na munaru se ulazi iz prostora prednjeg mahvila. U svom donjem dijelu, negdje do visine od 6,0 m munara je pravouganog oblika dimenzija 2,75 x 2,67 m.

Munara ima dvanaest stranica, bez ikakvih ukrasa. Po nekim pretpostavkama predstavlja jedini izvorni element prvobitne Mehmed-paše Kukavice džamije. Visina munare do alema je cca 26,20 m, a podnožje šerefe se nalazi na visini od cca 16,0 m. Ograda šerefe je kamena visine 1,2 m izrađena od jednostavnih kamenih ploča sa naglašenim gornjim i donjim profilisanim kamenim vijencem. Munara je prekrivena limom, a na vrhu munare je alem koji je sastavljen od četiri jednake jabuke.

TRAVNIČKI SUNČANI SAT

Travnički sunčani sat je stari astronomski instrument⁵ jedinstven po svojoj izradi za tačno određene geografske parametre Travnika, odnosno džamijskog zida na kome se nalazi. Ovaj sunčani sat je jedini ovakve vrste u Bosni i Hercegovini. Imao je karakter javnog instrumenta koji je koristio cijeloj travničkoj čaršiji. Prema sunčanom satu su se podešavali i mehanički satovi koji su bili ugrađeni na dvije travničke sahat-kule kao i ručni satovi imućnijih Travničana koji su u to vrijeme bili prava rijetkost.

Vrijednost sunčanog sata je neprocjenjiva kao jedinstvenog spomenika kulturno-historijskog naslijeđa. On je simbol znanstvenog statusa i intelektualne razine naših predaka. (Hadžibegović, 2004., str. 12)

Kultura mjerenja vremena na području Bosne i Hercegovine korištenjem astronomskih instrumenata započinje u osmanskom periodu⁶.

Astronomska metoda mjerenja zasniva se na mjerenju visine Sunca u odnosu na horizont, odnosno dužini sjenke gnomona⁷ postavljenog paralelno sa osom rotacije Zemlje ili okomito na tu os. Za mjerenje vremena astronomskim metodama, obavljanja namaza u doba osmanske uprave kod nas, korišteni su najčešće kvadranti koji su u narodu poznati kao rub, tahta ili irtifa⁸ zbog njihove praktičnosti. Do danas je sačuvano dvadesetak kvadranta odnosno irtifa, a pretpostavlja se da je u svakom većem kulturno-obrazovnom centru kao i u medresama bilo učenih ljudi koji su svakodnevno koristili taj instrument za »odsjećanje vremena«, kako se taj postupak nazivao.

U periodu između VIII do XV stoljeća, zlatnom dobu islamske astronomije, bili su zastupljeni i sunčani satovi za mjerenje vremena i obavljanja molitvi (namaz). Za vrijeme osmanskog perioda sunčevi satovi su postavljeni širom Carstva, a danas ih ima sačuvanih oko stotinu, uključujući i travnički sunčani sat.

U Bosni i Hercegovini iz otomanskog perioda do danas sačuvana su dva sunčana sata. Jedan džepni sat se nalazi u Sarajevu u okviru instrumentarija Gazi Husrev-begove

⁵ Takav tip sunčanog sata se naziva ruhama, što na arapskom jeziku znači mermerna ploča.

⁶ Prema Kur'anu propisane su dužnosti pripadnicima islama o obavljanju pet dnevnih molitvi (namaza) u tačno određeno vrijeme, što uvjetuje potrebu mjerenja vremena kao i određivanja pravca prema Kabi (Kibli). U početku su mjerenje vremena obavljali obučeni turski astronomi koji su dolazili iz Carigrada, a kasnije su to radili domaći astronomi koji su bili vješti u mjerenju vremena i izradi značajnih datuma kalendara.

⁷ Gnomon (grčki), štap drveni ili metalni koji je učvršćen za horizontalnu ili vertikalnu podlogu i čija sjenka na toj podlozi pokazuje doba dana. Gnomon je najjednostavnija vrsta sata koju su u davna vremena ljudi koristili radi orijentacije i određivanja doba dana, a kasnije i kao dio sunčanog sata.

⁸ Rub, tahta, odnosno astrolab-kvadrant koji se u našim krajevima naziva irtifa, predstavlja drvenu ili metalnu ploču, izrezanu četvrtinu kruga, koja je postavljena tangencijalno u tačku Sjevernog pola. Na površinu ploče su nanesene mreže linija ekvatorskog i ekliptičnog sistema, projicirane iz Južnog pola. Na pločama irtifa se sreću nacrtane i neke druge linije kao satne, za deklinaciju Sunca, liniju Kible i dr. U BiH irtife su često bile dvostrane, gdje su na drugoj strani najčešće bili, ucrtani sistemi linija analognog računara za praktično, brzo i efikasno računanje, a poznato pod nazivom sinus kvadrant.

muvekitthane, dok je drugi zidni, travnički koji je konstruiran za njegove geografske koordinate (širinu i dužinu) i kiblu.

Travnički sunčani sat se nalazi na jugozapadnom zidu Hadži Ali-begove džamije, uz desnu ivicu zida na visini od 2,4 m. Sat je postavljen na takvom mjestu da je dostupan svima.

Tačna godina izgradnje travničkog sata (ruhame) nije poznata kao ni ime njenog konstruktora. Moguće je da je sat postojao na džamiji koju je izgradio Mehmed-paša Kukavica, a koja je izgorjela u požaru. Pošto su tom prilikom ostali sačuvani pojedini dijelovi ove džamije, moguće je da je i sat ostao na izvornom mjestu⁹. Sat se nalazi u plitkom udubljenju. Njegov metalni gnomon ima oblik zašiljenog štapa, visine 12,5 cm. Sat je pravougaonog oblika i zauzima površinu od 0,7081 m², a satni sistem odnosno familija linija nalazi se unutar pravokutnog trokuta, između tačaka O', S" i W. Satni sistem linija koje su bile urezane, danas su na nekim mjestima jako erodirane, a negdje gotovo nevidljive.

Današnji izgled travničkog sata nije zadovoljavajući.

SAHAT-KULA

Izgradnja sahat kula na području Otomanskog carstva započela je sredinom XVI stoljeća. Urbani razvoj, ali i potreba obavljanja pet molitvi (namaza) koje su islamski vjernici obavezni obavljati u određeno vrijeme dana propisanih Kur'anom, uvjetovali su rasprostranjenost sahat-kula. (Kreševljaković, 1991., str. 497)¹⁰.

Travnik je jedini grad u Bosni i Hercegovini koji ima dvije sahat-kule. Jedna se nalazi u Donjoj čaršiji a druga u Gornjoj. Kako se ove dvije čaršije nalaze podaleko jedna od druge, izgleda da je bila nužna gradnja sahat-kula u oba dijela grada. Starija od dvije travničke sahat-kule sagrađena je na Musali, maloj zaravni iznad Donje čaršije, sa kojom čini skladnu cjelinu i nad kojom dominira svojim položajem.

O vremenu nastanka Sahat-kule u Gornjoj čaršiji nisu sačuvani pisani dokumenti, ali njen položaj uz raniju džamiju Mehmed-paše Kukavice iz 1757. godine sa kojom čini cjelinu, zatim njena sličnost sa Sahat-kulom u Foči, istog legatora upućuje na to da ju je prvobitno podigao Hadži Mehmed-paša Kukavica najkasnije do 1760. godine.

Na sahat kuli je bila uzidana kamena ploča sa natpisom na turskom jeziku iz 1817. godine. Iz natpisa se vidi da je objekat obnovio bosanski vezir Sulejman-paša Skopljak¹¹. (Sujoldžić, 1999., str. 23)

⁹Travnički sunčani sat je unikatna kao i svaki sat koji se podiže za tačno određeno mjesto. Matematička provjera svih parametara sa sata daje potvrdu da je travnički sat izgrađen za mjesto na kojem se nalazi Hadži Ali-begova džamija i mjesto na kojem je sat ugrađen.

¹⁰ U Bosni i Hercegovini sahat kule se javljaju krajem XVI stoljeća i prva je sagrađena u Banjoj Luci, a tokom XVII i XVIII vijeka i u mnogim drugim gradovima. Prema Kreševljakoviću bila je 21 sahat-kula u Bosni i Hercegovini i to: dvije u Travniku, i po jedna u Banjoj Luci, Donjem Vakufu, Foči, Gornjem Vakufu, Gračanici, Gradačcu, Livnu, Jajcu, Maglaju, Mostaru, Nevesinju, Počitelju, Prozoru, Pruscu, Sarajevu, Tešnju i Trebinju. Osim ovih do 1878. godine bile su još dvije koje su srušene, jedna u Stocu, a druga u Sarajevu koja se nalazila uz Bijelu džamiju na Vratniku. (Kreševljaković, 1991., str. 496.)

¹¹ Sulejman-paša Skopljak je bio bosanski vezir od 27.10.1815. godine do 23.1.1818. godine i u više navrata zamjenik (čehaja) vezira. On je bio domaći feudalac čija je porodica porijeklom sa Skopaljskog (Bugojanskog) polja. Godine 1816. obnovio je izgorjelu Čamiliju džamiju u Donjoj čaršiji, od tada nazvanom Sulejmanijom.

Pored obnove Sahat-kule u Gornjoj čaršiji, sagradio je i turbe iznad mezara bosanskog vezira Mustafa-paše Jenišeherlije u dvorištu Kukavičine medrese. Osnovao je i vakuf za održavanje ovih objekata.

NATPIS NA SAHAT-KULI U GORNJOJ ČARŠIJI

Kamena ploča, veličine 72 x 72 cm, na kojoj je isklesan ovaj natpis, nalazila se sve do 1973. godine uzidana na Sahat-kuli u Gornjoj čaršiji uz Hadži Ali-begovu džamiju. Natpis je u rimovanoj prozi na turskom jeziku. Pismo: lijep, krupan i kaligrafski ispisan nesh.

»Bosanski valija, Asaf svog vremena,
Imenjaka Božjeg vjerovjesnika Sulejmana,
Učinio je da odzvanja tas njegova sata punim glasom.
Koji neka stalno povećava ugled njegova imena.
Uvijek je činio dobra djela ne mirujući ni sekunde,
I trošio imetak svakog sata.
Među brojnim njegovim djelima je evo i obnova sahat-kule,
Zbog čega postadoše vesela srca i lica Travničanina.
Neka Istiniti svakog časa njegovim potomcima,
I dugi niz godina povećava bogatstvo i mir.
Dževher kronogram Arif objavi,
Promotri dokle dopire glas njegove sahat-kule.
Dobrotvor Sulejman-paša Skopljak, vezir,
Sin Mustafa-paše, sina Ibrahim-pašina, bosanski valija,
Neka mu Allah omogući svako dobro,
I svima neka oprostí grijehe.
Godina 1233.« (1817/18) (Mujezinović, 1998. str. 350)

Godine 1856. izgorjela je unutrašnjost i sat ove sahat-kule, pa ju je tom prilikom obnovio Hadži Ali-beg Hasanpašić.

Sahat-kula se nenadano srušila 14. juna 1973. godine, upravo u vrijeme kada je Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine pripremao elaborat za njezinu sanaciju, pa je ponovo restaurirana 1977. godine. (Sujoldžić, 1999., str. 23)

Sahat-kule su najčešće građene u centralnim zonama čaršije, i to uz džamije, kao zadužbine pojedinih vakifa, mada ih ima i na drugim mjestima. Sahat-kule su visoke građevine pravougaone osnovice, zidane najčešće kamenom i pokrivene šatorastim krovom. Ispod krova sahat-kule, najčešće se nalazi vijenac, a ispod njega četiri otvora okrenuta na sve četiri strane, gdje se nalazi sat sa napravom za otkucavanje vremena. Satovi su spojeni sa zvonom. Ranije su satovi otkucavali »a la turka« vrijeme, dok u novije vrijeme otkucavaju »a la franka« – srednjoevropsko vrijeme. Osim ta četiri, na sahat-kulama se javljaju i otvori u vidu puškarnica, koji su raspoređeni od podnožja pa do vrha objekta. Ovi otvori imaju zadatak da male količine svjetlosti uvedu u unutrašnjost objekta i osvijetle strmo drveno stubište kojim se dolazi do satnoga mehanizma. Brigu o sahat-kulama vodili su vakufi. Svaka sahat-kula imala je po jednog službenika, koji je navijao sat, a popravku su vršili urari. Na kamenim pločama koje su postavljane na sahat-kulama pisano je o obnovi objekta i to najčešće arapskim pismom na turskom jeziku.

Sahat-kula u Gornjoj čaršiji je bila zidana kamenom sedrom u krečnom malteru, a debljina zidova je iznosila cca 1,00 m. Zidovi su sa vanjske strane bili malterisani. Osnova sahat-kule je bila približno kvadratne osnove sa stranicama 4,10 x 4,20 m. Visina objekta je cca 18,5 m. Vrata su bila drvena polukružno završena i otvarala su se unutra. Sahat-kula je prizmastog oblika gdje se zidovi sužavaju prema gore, a završavala se četverosrešnim krovom u obliku piramide. Drveno stepenište unutar kule je dvokrako sa malim podestima kod svake promjene smjera penjanja. Dva mala prozora koja se nalaze u ulaznom dijelu kao i tri mazgale na fasadama koje su raspoređene tako da prate uspon stepeništa, daju nužno osvijetljenje potrebno za stepenište.

Objekat je prvobitno imao jednu minu na sjevernoj fasadi okrenutoj prema Čaršiji, a tragovi te mine se vide na svim fotografijama objekta prije 1973. godine. Ukrasne kamene kugle koje se nalaze iznad tragova mine su identične kao na sahat-kuli na Musali u

Travniku. Prvobitno, zvono je bilo smješteno između četvrtastih otvora ispod strehe, a krov je bio jednostavan, četverovodni, bez isturenog dijela krova na stubićima. Ova sahat-kula je u svim bitnim elementima bila slična onoj starijoj sahat-kuli na Musali.

Prilikom obnove iz 1817. godine izvršeni su temeljiti građevinski radovi, tako da Sahat-kula mijenja svoj prvobitni izgled i dobija novi istureni dio krova na stubićima koji je postavljen na vrhu postojećeg krova. Novi, raščlanjeni krov omogućava smještaj zvona i satnog mehanizma sa više mina, bez većih zahvata na samim zidovima. Planirano je da se satni mehanizam mine postavi između postojećih četvrtastih otvora a zvono u novi prostor dobijen dogradnjom krova (dio krova na stubićima). Način izvedbe ovog detalja čini Sahat-kulu u Gornjoj čaršiji prepoznatljivom i različitom od drugih kula u Bosni i Hercegovini. Tom prilikom je posredstvom austrijskog konzula u Travniku Fon Simšena (Simbschen) naručen sat sa četiri mine i zvonom koje otkucava satove i četvrtine. Livac zvona iz Zagreba je dobio i avans za zvono.

Za vrijeme dok je Sulejman-paša Skopljak bio vezir sat nije stigao, a kasnije je novi vezir vršio intervencije preko austrijskog konzula, ali nije sigurno da li je ovaj posao doveden do kraja. Zabilježeno je da je 1822. godine za ovu kulu iz Sarajeva preneseno jedno zvono.

Veliki požar koji je 1856. godine zahvatio Gornju čaršiju, uništio je i Hadži Mehmed-pašinu džamiju. Sahat-kula u Gornjoj čaršiji je stradala tom prilikom, oštećeno je stepenište, sat i krov na kuli.

Između 1860. i 1866. godine, nakon što su izvršene najnužnije opravke na kuli, u objekat je smještena prva telegrafska stanica grada Travnika. (Sulojdžić, 1996., str. 23-24)

Veliki travnički legator Hadži Ali-beg Hasanpašić 1872. godine temeljito obnavlja objekat Sahat-kule, a iz Austrije nabavlja novi sat. Njegov vakuf od tada vodi brigu o objektu i njegovom redovnom održavanju.

Na najstarijem sačuvanom snimku objekta s kraja XIX stoljeća je vjerovatno objekat kakav je izgledao poslije obnove 1872. Mina sata je ugrađena u četvrtasti otvor ispod strehe na istoj strani kao i prvobitna, na strani prema Čaršiji. Kula je u donjem dijelu (do visine od 4,35 m) urađena opekom, a u gornjem dijelu je omalterisana i obojena kao i susjedna džamija, plavo-crvenim prugama. Takav način bojenja javnih objekata u Bosni i Hercegovini bio je ustaljen u vrijeme austro-ugarske uprave 1878-1918. godine.

Ratne 1917. godine zvono sa kule je skinuto i ne zna se tačno kad je opet osposobljena, ali je zabilježeno da 1932. godine Sahat-kula radi i otkucava »a la turka« vrijeme. Odmah nakon toga Sahat-kula prestaje sa radom i tek 1964. godine dobija novi sat tri mine, od kojih je jedna ugrađena na mjesto prvobitne a ostale dvije na bočnim fasadama.

Sahat-kula je radila sve do 14. juna 1973. godine, kada se iznenada srušila. Vjerovatno da je materijal od kojeg je sagrađena (sedra) bio bitno oštećen požarima, vlagom, ledom i brojnim zemljotresima. Tom prilikom je izgubljena originalna ploča sa hronogramom iz 1817. godine, koja je nepažnjom odvučena sa ostalim građevinskim materijalom srušene kule. (Sulojdžić, 1996., str. 23-24)

Godine 1977. Sahat-kula u Gornjoj čaršiji je rekonstruisana a projekat rekonstrukcije urađen je u tadašnjem Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture. Sahat-kula je temeljito rekonstruisana i identična je onoj prvobitnoj u svim elementima osim kod debljine i vrste zida. Ovaj put je kula »zidana« u armiranom betonu sa oblogom od sedre. Debljina zidova je sada manja i iznosi 0,6 m od one prvobitne koja je iznosila 1,0 m.

Harem uz džamiju

Na ovcem prostoru uz džamiju u Gornjoj čaršiji (Hadži Ali-begovu ili Kukavičinu) džamiju do danas je sačuvano desetak nišana, a ranije ih je svakako bilo mnogo više. Na to nas upućuju i neki natpisi koji su se sačuvali dok je njihovih spomenika nestalo, a stajali su uz džamiju. Sačuvani epitafi pokazuju da je najstariji spomenik u ovom groblju iz hidžr. 1169 (1755/56), a označava grob Rukije, dok je najmlađi natpis na nišanu dobrotvora Hadži Ali-bega iz 1875. godine. Forme nišana, kao i imena spomenuta u natpisima, pokazuju da su

ovdje sahranjivane ugledne ličnosti. Neki spomenici su bogato ukrašeni motivima narodne ornamentike.

NATPIS NA NIŠANU RUKIJE

Sačuvana je fotografija nišana sa ovim natpisom za koji H. Kreševljaković i D. Korkut tvrde da se nalazio uz Hadži Ali-begovu džamiju (Travnik str. 110). Nišan Rukije ima oblik ženskih nišana sa karakterističnim završetkom gdje je klesar u produžetku nišana isklesao cvijet ljiljana. Iznad natpisa isklesane su kolonade sa lukovima. Natpis je pisan dosta sitnim dželi-nesh pismom smješten u šest redaka. Natpis je djelomično nečitak.

»Prouči Fatihu!
U času kada je Rukija umrla,
Istiniti ju je obasuo mnogim milostima.
(jedan red je nečitak)
Razmislivši, njezin hronogram izade u riječi «nazaride».
Godina 1169.« (1755/56)

U ovom natpisu je godina ispisana brojkama ispod teksta natpisa a ujedno izražena i u ebžedu u posljednjem stihu, gdje zbir brojne vrijednosti slova daje hidžr. 1169. godinu.

H. Kreševljaković i D. Korkut ustvrdili su da se ovaj natpis odnosi na Crnogorku, ženu Mehmed-paše Kukavice, koju je u svojoj »Hajdani« opjevao knez Nikola I. Crnogorski. Međutim, prema podacima o životu i radu Mehmed-paše, koje je objavio A. Bejtić (Prilozi VI-VII, 1956., str. 103-104), spomenutoj Mehmed-pašinoj ženi je bilo ime Makbula i ona se po odlasku Mehmed-pašinom iz Bosne i njegovom smaknuću 1756. godine, preudala za Hasan-efendiju Mektubdžiju. Makbula je, dakle, bila živa 1761. godine, dok natpis na nišanu Rukije nosi datum 1756. godine. Prema tome, ovaj se natpis ne može nikako odnositi »Hajdanu«.

NATPIS NA NIŠANU MIRI-MIRAN IBRAHIM-PAŠE SINA MEHMED-PAŠINA

Nad grobom Ibrahim-pašinim je sarkofag sa dva nišana, od kojih uzglavni nišan ima kapu kakvu inače susrećemo na nišanima vezira i paša. Sarkofag i nišani su bogato ukrašeni motivima narodne ornamentike. Natpis u prozi na turskom jeziku isklesan je sa jedne strane uzglavnog nišana. Pismo: dželi-nesh.

هو الخلاق الباقي سابقا بوسنه واليسي الحاج محمد باشا مير ميران ذوي الاحترامدن مرحوم و مغفور له ابراهيم باشا ورحيكون
الفاحة سنة 1220

»On (Bog) je vječno živ!
Sin bivšeg bosanskog valije Hadži Mehmed-paše,
Poštovani Miri-miran, od Boga pomilovani
Ibrahim-paša. Za njegovu dušu (prouč)i Fatihu.
Godina 1220.« (1805/806)

Ibrahim-paša je sin Hadži Mehmed-paše Kukavice. Rođen je u Travniku 1760. ili 1761. godine. Postao je paša, i u toj časti se spominje 1791. godine. Bio je zbornički sandžak-beg, zatim kajmekam bosanskog vezira i konačno mutesarif kliškog sandžaka. Od 1801. godine gubi mu se spomen, a umro je u Travniku hidžr. 1220 (1805/806) godine. A. Bejtić je zabilježio da je Ibrahim-paša umro 1807. godine.

NATPIS NA NIŠANU SER-BEVABINA NAZIFI MUSTAFA-AGE

Sa jedne šire strane uzglavnog nišana isklesan je ovaj natpis u prozi na turskom jeziku. Iznad teksta natpisa u formi tugre ispisane su riječi »Huvel-halaku-baki«. Rubovi nišana oivičeni su tordiranom vrpcom. Natpis je smješten u pet redaka oivičenim linijama. Pismo: lijep i krupan nesh.

»On (Bog) je vječni tvorac! Po časnom naređenju sultana Mustafa-hana, člana kuće Osmanovića, došao je u Travnik i tu umro Ser-bevabin (glavni vratar) časne porte, od Boga oprošteni Nazif Mustafa-aga. Za njegovu dušu (prouči) Fatihu. Godine 1222.« (1807/808)

NATPIS NA NIŠANU SUN' ULAH PAŠE

Nad grobom umrlog je sarkofag bogato ukrašen motivima narodne ornamentike i nad ovim dva nišana od kojih uzglavni ima kapu kakvu susrećemo na nišanima paša i vezira. Iznad teksta natpisa je u kufskom pismu isklesano »Lailahe ilelah, Muhamedun resululah«. Natpis u prozi ispisan je i isklesan neshi pismom.

لا اله الا الله محمد رسول الله هو الخلاق الباقي مرحوم و مغفور الي رحمة ربه الغفور ال جكوب فنادن بقايه اولدم
دخول اهل ايمان اولسه شفاعت ايليه رسول زيارتن مراد دعا در بوكون بنا ايسه يارين سكا در ميران كرامدن صنع الله
باشا روحجون الفاتحة سنة 1226

»Allah je jedan, a Muhamed njegov vjerovjesnik.

Umrli i od Boga pomilovani, kojem je potrebna

milost Gospodara, koji prašta (grijehe),

Povukao se sa prolaznog svijeta i istog časa otišao u vječnost,

Neka se za vjernika zauzme Vjerovjesnik (Muhamed).

Od posjete grobu svrha je dova, danas sam ja što ćeš ti biti sutra.

Poštovani miri-miran Sunulah-paša. Za njegovu dušu (prouči) Fatihu.

Godina 1226. « (1811/12)

Sunulah-paša je sin Hasan efendije Mektubdžije, a majka mu je Crnogorka Hajdana-Mekbula Baletić, koja je nakon pogubljenja njenog muža Mehmed-paše Kukavice, bosanskog valije, preudala za spomenutog Hasn efendiju. Hasan efendija je porijeklom iz Kratine kod Viteza u travničkom kadiluku.

NATPIS NA NIŠANU BINBAŠE MEHMED EFENDIJE

Uzglavni nišan na kome je isklesan ovaj natpis ima na vrhu fes i počiva na otvorenom sarkofagu, a sve je ukrašeno lijepim biljnim ornamentima. Natpis je isklesan u jedanaest redaka. Pismo: nesh.

هو الحي الباقي او جنجي اوردوي همايون صف سوارى دوردنجي الاينك برنجى بيك باشا فى الاصل قسطنونى سنجاعى
اهاليسندن اولوب مدينه تراونيك افامت ايلمكده ايكن دار بقايه ارتحال ايدن المرحوم المغفور المحتاج الي رحمت ربه الغفور محمد
افندي ابن ابراهيم روحنه رضاء الله الفاتحة سنة 1282

»On (Bog) je vječan. Umrli, potreban milosti Tvorca, koji prašta (grijehe) Mehmed efendija, sin Ibrahima, prvi binbaša carske ordije (vojske), četvrtog alaja pješadijskog, rodom iz sandžaka Kastamonije, koji se privremeno nalazio u Travniku i tu umro. Za njegovu dušu (prouči) Fatihu. Godina 1282.« (1865/66)

NATPIS NA NIŠANU BINBAŠE HADŽI ALI EFENDIJE

Grob je ograđen santračem nad kojim su dva nišana, a na uzglavnom je fes. Natpis u prozi na turskom jeziku. Pismo: nesh.

هو الحي الباقي اوجنجي اوردوي همايون صف سوارى دوردنچى الاينك ايكنجى بيك باشا المرحوم المغفور المحتاج الي
رحمة ربه الغفور الحاج علي افنديك روجى ايجون الفاتحة سنة 1282

»On (Bog) je vječan. Umri i upokojeni hadži Ali efendija, binbaša carske ordije četvrtog pješadijskog alaja. Za njegovu dušu (prouči) Fatihu. Godine 1282. « (1865/66)

NATPIS NA NIŠANU NAŠIR-BEGA

Nad grobom je sarkofag sa dva nišana, od kojih uzglavni ima fes. Spomenik nije ukrašen. Natpis u prozi isklesan je u devet redaka. Pismo: nesh.

هو الحي الباقي در سعادت اهاليسندن تراونيكده اقامت اتمكده ايكن داو بقايه ارتحال ايذن المرحوم و المغفور المحتاج الي
رحمة ربه الغفور تراونيك سنجاعى تحريرات مديري ناشر بك افندي روجيون الفاتحة سنة 1283

»On (Bog) je vječan! Umri i upokojeni, kojem je potrebna milost Božja, član carskog dvora (deri sead-et ehali), upravnik katastra za travnički sandžak, Našir-beg efendija, koji je preselio u vječnost u Travniku godine 1283. Za njegovu dušu (prouči) Fatihu.« (1866/67)

NATPIS NA NIŠANU MULAZIMA AZIZ-BEGA

Sarkofag i nišan nad grobom Aziz-bega bogato su ukrašeni. Natpis u prozi ispisan je lijepim nesh pismom i isklesan na jednoj strani uzglavnog nišana.

كنج ياشنده دوشوب سوداي عشقه ترك وطن ايلدي بولمدي لذت دار فواده عزم بقا ايلدي كريد اهاليسندن ميرالاي سليم
بك مخدومي بوسنه الاينك ايكنجى طابوري دوردنچى بلوكندن ملازم ثاني عزيزيك روجيون الفاتحة سنة 1284

»U mladosti je zbog ljubavi napustio domovinu. U prolaznom životu nije našao užitka, pa se odlučio za vječnost. Aziz-beg, drugi mulazim četvrtog buluka, drugog tabora bosanske vojske, sin Selim-bega sa otoka Krete. Za njegovu dušu (prouči) Fatihu. Godina 1284.«(1867/68)

NATPIS NA NIŠANU HADŽI ALI-BEGA HASANPAŠIĆA

Nad grobom hadži Ali-begovim je santrač sa dva nišana od bijelog sarajevskog kamena krečnjaka. Nožni nišan je osmokutni, a uzglavni četvorne osnove sa lijepo izrađenim turbanom u gužve. Od strane groba je na uzglavnom nišanu isklesan natpis u stihovima na turskom jeziku. Pismo: lijep nesh-talik. Iznad natpisa je cvijet sa grančicom.

ترك جهان ايديوب دار بقا ايلدي
لطف احسان جوق اكرام ايلدي
جامع شريف احيا ايلدي
جارشو بالايي شوق اعلا ايلدي
تراونيك حانداني قديم ايلدي
جد اعلاسي حسن باشا ايلدي
ابي باشا زاده محمد بك ايلدي
اسم مرحوم حاج علي بك ايلدي
روجيون رضاء لله اولدي
سنة 1292

»Napustivši ovaj svijet, preselio se u vječnost,
Učinio je mnogo dobrih dijela,
Obnovio je i ovu časnu džamiju,
I tako Gornjoj čaršiji dao novi veliki sjaj,

Potomak je stare travničke hanedanske porodice,
Unuk Hasan-pašin, a sin Paša-zade Mehmed-bega.
Ime umrlom je Hadži Ali-beg.
Njegovoj duši za Božje zadovoljstvo prouči Fatihu.
Godina 1292.« (1875/76)

Hadži Ali-beg je obnovitelj Kukavičine džamije, kod koje je i sahranjen. Sin je Mehmed-begov a unuk Hasan-pašin. Poznat je kao legator Travnika, Zenice i Duvna.

U groblju uz ovu džamiju sahranjen je i Šemsi-beg, sin Mehmed-begov a unuk Ibrahim-paše, sina Mehmed-paše Kukavice, umro 1873. godine. (Mujezinović, 1998. str. 341-347)

NATPIS NA ČESMI KOD HAŽDI ALI-BEGOVE DŽAMIJE

Kronogram u stihovima na turskom jeziku, isklesan na kamenoj ploči, veličine 45 x 66 cm, nalazio se sve do 1973. godine na česmi uz Hadži Ali-begovu džamiju. Natpis je pisan lijepim nesh-talik pismom i smješten u deset četvornih polja. Iza završetka svakog dvostiha isklesani su lijepi cvjetići.

»Ovaj novi sebil podignut je
Sa jednom svrhom,
Da bi se na dan nagrade (na drugom svijetu)
Za sve nas zauzeo Mustafa (Vjerovjesnik Muhamed)
Za ovaj selsebil vrijedno je reći,
Da okrepljuje i da je ugodan.
Ko pročita ove stihove,
Nek dovu učini za dobrotvora i nek se oraspoloži,
Kronogram po hidžri iznosi:
Hiljadu dvije stotine osamdeset i drugu godinu.
Godina 1282.« (1865/66)

Ova česma je situirana desno od ulaza u džamiju, dok se sve do 1949. godine nalazila na lijevoj strani džamije. U natpisu nije spomenuto ime dobrotvora, ali ju je, vjerovatno, podigao Hadži Ali-beg istodobno kada je obnovio i džamiju. Postoji pretpostavka da ju je mogla obnoviti i žena Hadži Ali-begova, koja je također podigla nekoliko objekata u Travniku.

Česma ima oblik slobodno lociranih česmi, zidana je od sedre, a pred njom je kameno korito. Visina česme iznosi 2,20 m, a osnova je 1,17 x 1,45 m.

14. juna 1973. godine kada se nenadano srušila sahat'kula, koja se nalazi u neposrednoj blizini ove česme, zatrpala je samu česmu. (Mujezinović, 1998. str. 347)

Pretpostavka je da je današnja česma rekonstruirana kada i sahat-kula 1977. godine.

Levhe u Džamiji u Gornjoj čaršiji

Na džamijskim zidovima nalazi se petnaestak levhi obješenih na zid od kojih su neke, po kazivanju imama džamije prenesene iz Šarene džamije.

Vrednije levhe su:

1. Devri daim (doslovno: vječni kalendar, u stvari kalendar sa namaskim vremenima koji je vrijedio duži period. Dužina perioda je ovisila o vrsti proračuna koji je upotrijebljen da se napravi ovaj kalendar) urađen na papiru dimenzije 55 x 80 cm, lijepo ukrašen, uglavnom ornamentima u boji zlata. U vrhu se nalazi natpis ispunjen zlatnom bojom, ispisan sulus stilom arapskog pisma:

يا خفي الالطاف نجنا مما نحاف

Bože, spasi nas od onoga čega se bojimo.

Potpis autora ovog kalendara je djelomično nečitak.

كتبه محمد امين مشهور ب.... غراديشقا سنة 1218

Napisao Muhamed Emin poznat kao iz Gradiške. Godina 1218.

2. Devri daim urađen na papiru dimenzija 40 x 59 cm, lijepo ukrašen, nepotpisan, samo sa godinom izrade: 1286.

3. Levha na papiru, dimenzije 52 x 31 cm. Crnim tušem na bijeloj podlozi je napisan jedan stih na turskom jeziku nestalik stilom arapskog pisma. Natpis je ukrašen ornamentom zlatne i plave boje.

تقدير خدا قوت بازوايله دونمز بر شمعيكه مولا ياقه بر وجهله سونمز

Odredbom božjom (fizička) snaga nas polako napušta,

Luča (duhovnog svjetla) koju Gospodar u nama upali, ona ostaje.

Po mom mišljenju ovo je kaligrafski najvrednija levha u ovoj džamiji. Potpisani kaligraf Ebu Kasim je bio vrstan majstor nestalik stila arapskog pisma.

Signatura: عبده ابو قاسم Njegov rob Ebu Kasim.

4. Levha izrezbarena u drvetu, dimenzija 40 x 24 cm. Kur'anski ajet broj 137. iz sure Bekare-Krava je ispisan sulus stilom arapskog pisma.

فسيكفيكهم الله و هو السميع العليم

I Allah će te sigurno od njih zaštititi, jer On sve čuje i zna.

Levha nije potpisana.

5. Levha na papiru, dimenzije 29 x 17 cm. Crnim i crvenim tušem, u sulus stilu arapskog pisma je napisano:

لا اله الا الله محمد رسول الله

Nema boga osim Allaha, Muhammed je poslanik Allahov.

Signatura: عثمان رودسي سنة 1290 محرم الحرام 17

Osman Rodosi, godina 1290, 17 Muharem.

6. Levha na staklu, dimenzija 45 x 28 cm. Sulus stilom arapskog pisma je napisano:

بلغ العلي بكماله كشف الدجي بجماله

حسننت جميع حصاله صلوا عليه و اله

Blagoslov na Poslanika Božjeg u stihovima.

Bez potpisa.

7. Levha na papiru kaširanom na drvenu podlogu. Dimenzije levhe su 122 x 44 cm. Na zlatnoj podlozi crnim tušem u sulus dželi stilu arapskog pisma ispisan je ovaj Kur'nski tekst:

يا ايها الذين امنوا اطيع الله و اطيع الرسول و اولي الامر منكم

O vi koji vjerujete slijedite Allaha i slijedite Poslanika i slijedite dobre među vama.

Bez potpisa.

8. Oštećena, neuokvirena levha na papiru, dimenzija 100 x 70 cm, podijeljena na dva polja. U prvom je Kur'nski tekst u sulus stilu arapskog pisma, ispisan zlatnom tintom:

هذا من فضل ربي

Ovo je od dobrote Gospodara moga.

U drugom polju su imena pripadnika Poslanikove porodice ispisan zlatnom tintom u nestalik stilu arapskog pisma.

Signatura: فنس نيما دمحم هقمن 1292 Napisao Muhamed Emin godine 1292.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Na osnovu zakonske odredbe, a rješenjem Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu, broj: 722/50 iz 1950. godine, Hadži Ali-begova džamija u Travniku stavlja se pod zaštitu države.

Na osnovi zakonske odredbe, a rješenjem Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu, broj: 981/51 iz 1951. godine, Sahat'kula u Gornjoj čaršiji u Travniku stavlja se pod zaštitu države.

Prostornim planom Republike Bosne i Hercegovine do 2002. godine Hadži Ali-begova džamija u Travniku je evidentirana i valorizirana kao spomenik I kategorije.

Na Privremenoj listi nacionalnih spomenika Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Sahat-kula u Gornjoj čaršiji u Travniku nalazi se pod rednim brojem 644.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

1977. godine sahat-kula u Gornjoj čaršiji u Travniku je rekonstruirana a projekat rekonstrukcije urađen je u tadašnjem Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture. Pretpostavka je da je i česma rekonstruirana kada i Sahat-kula 1977. godine.

1986. godine tadašnji Republički zavod za zaštitu spomenika kulture izvršio je konzervatorske radove na haremu, koji su se kasnije pokazali kao loši.

2004. godine dograđen je od kamenih blokova sedre, dio trijema desno od munare u kojem su smještene sanitarije.

5. Sadašnje stanje dobra

Uvidom na licu mjesta, u decembru 2004. godine utvrđeno je da je objekat Hadži Ali-pašine džamije u relativno dobrom stanju osim nekih oštećenja na fasadi i munari. Vršena su skorašnja bojenja zidova i drvenarije u enterijeru džamije kao i trijemu.

Sunčani sat je u jako lošem stanju i potrebno je izvršiti njegovu restauraciju.

Hronogram na česmi je oštećen i potrebno je izvršiti njegovu konzervaciju, te izvršiti rekonstrukciju česme, čiji današnji izgled nije izvoran.

III – ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za donošenje odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom (»Službeni glasnik BiH«, br. 33/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na slijedećim kriterijima:

A) Vremensko određenje

B) Historijska vrijednost

D) Čitljivost

iv. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru,

v. Svjedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom razdoblju.

E) Simbolička vrijednost

i. Ontološka vrijednost,

ii. Sakralna vrijednost,

iii. Tradicionalna vrijednost,

iv. Vežanost za rituale ili obrede,

v. Značaj za identitet skupine ljudi.

- F) Ambijentalna vrijednost
- i. Odnos oblika prema ostalim dijelovima cjeline,
 - ii. Značenje u strukturi i slici grada,
 - iii. Objekat ili skupina objekata je dio cjeline ili područja;
- H) Jedinственost i reprezentativnost
- i. Jedinственost ili rijedak primjerak određenog tipa ili stila.

Sastavni dio ove odluke su:

- kopije katastarskih planova,
- z.k. izvadak, posjedovni list,
- fotodokumentacija,
- grafički prilozi.

Dokumentacija u prilogu odluke je javna i dostupna zainteresiranim osobama. Uvid u dokumentaciju može se izvršiti na pismeni zahtjev Komisiji.

Korištena literatura

1961. Kreševljaković H., Korkut D. M., *Travnik u prošlosti 1464 – 1878 (naročito kao glavni grad Bosne 1699 – 1850)*, Biblioteka Zavičajnog muzeja Travnika, Štamparija i knjigoveznica Travnik, Travnik, 1961.

1980. Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu, *Prostorni plan Bosne i Hercegovine; Faza »B« - valorizacija prirodne i kulturno-historijske vrijednosti*, Sarajevo, 1980.

1989. Kreševljaković, Hamdija, *Evidencija nepokretnih spomenika kulture na poručuju opštine Travnik (studija)*, Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1989.

1996. Čelebi, Evlija, *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1996.

1998. Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knjiga II, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1998.

1998. Sujoldžić, Enver, *Džamije Travnika*, Zavičajni muzej Travnik u suradnji sa ŠIP Borac Travnik, Travnik, 1998.

1999. Sulojdžić, Enver, *Travničke Sahat-kule*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik, 1999.

1999. Bećirbegović, Madžida, *Džamije sa drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1999.

2000. Ayverdi Dr. Ekrem Hakki, *Avrupa'da Osmanli Mimari Eserlera Yugoslavya II*, 3. kitab, Istanbul, 2000.

2004. Hadžibegović, Zalkida, *Travnički sunčani sat, Divan*, List bošnjačke zajednice kulture Preporod, Broj 45, Godina VI, Travnik, 2004.

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

*Alisa Marjanović, diplomirani inženjer arhitekture,
saradnik za spomenike graditeljskog naslijeđa
u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*